
ANNA MĘDRZECKA-STEFAŃSKA

Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa

ORCID 0000-0003-1165-5793

EWA MIRKOWSKA

Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa

ORCID 0000-0002-3921-7325

DOROTA SIWICKA

Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa

ORCID 0000-0002-2312-9507

Archiwum Słownika języka Adama Mickiewicza

Słownik języka Adama Mickiewicza (1962–1983), pierwotnie projektowany jako Słownik poezji i prozy Adama Mickiewicza, to nie tylko jedenaście tomów dokumentujących całość ówczesnie dostępnego polskojęzycznego zasobu leksykalnego wieszczą, lecz także wyjątkowa inicjatywa, integrująca dużą część środowiska badawczego. Na podstawie zgromadzonego materiału stworzony został również Słownik rymów Adama Mickiewicza, opracowany przez Janinę Budkowską (1970). W toku prac nad Słownikiem, rozpoczętych w latach 50., a zakończonych w latach 80., powstało bogate archiwum, obejmujące liczne i różnorodne dokumenty, obrazujące wysiłek najwybitniejszych polskich literaturoznawców i językoznawców tamtej epoki. Archiwum unaocznia wymiar merytoryczny przedsięwzięcia, a zarazem odsłania – niekiedy szokującą z dzisiejszego punktu widzenia – rzeczywistość, z jaką przychodziło się mierzyć jej uczestnikom. Dziś, w dobie zainteresowania materialnymi, socjologicznymi i afektywnymi aspektami badań naukowych, dokumentacja ta wydaje się szczególnie istotna.

Archiwum *Słownika* nie jest powszechnie dostępne; nie zostało dotąd profesjonalnie opracowane, co dodatkowo utrudnia korzystanie z tego zasobu. Dlatego w ramach inwestycji A2.4.1 Krajowego Planu Odbudowy i Zwiększania Odporności – Inwestycje w rozbudowę potencjału badawczego jako element konsorcjum Cyfrowa Infrastruktura Badawcza dla Humanistyki i Nauk o Sztuce DARIAH-PL podjęto się przeprowadzenia pilotażowej edycji części materiałów archiwalnych, zapisujących proces powstawania *Słownika*. Publikacja wyników będzie miała miejsce na platformie TEI Panorama (tei.nplp.pl) oraz na wspólnej platformie DARIAH-hub.

Archiwa humanistyki

Edycja pilotażowa jest częścią realizowanego w ramach KPO zadania edytorskiego „Archiwa humanistyki”. W ramach tego zadania przeprowadzono wstępne rozpoznanie dotyczące zgromadzonych materiałów, digitalizację wybranej ich części, a następnie pilotażową edycję cyfrową skromnego wyboru dokumentów. Ze względu na ograniczone ramy czasowe projektu nie było niestety możliwości zdigitalizowania i opracowania całości zbioru, jednak starano się dokonać takiego wyboru materiałów do udostępnienia, aby pokazać jego różnorodność. Skupiono się przede wszystkim na procesie powstawania pracowni zajmujących się tworzeniem *Słownika* (Pigoń 1962: VII–XI) oraz na pokazaniu znaczenia tej inicjatywy dla całego środowiska badaczy.

Kierownikiem zadania jest Anna Mędrzecka-Stefańska, wykonawcami zaś – Anna Mędrzecka-Stefańska i Ewa Mirkowska-Treugutt; wsparcie merytoryczne i konsultacje zapewnia Dorota Siwicka, natomiast wsparcie od strony technicznej i archiwistycznej – Patrycja Potoniec i Lidia Bakensztos. Edycja cyfrowa powstaje w ramach działań Pracowni Edycji i Monografii Cyfrowych, kierowanej przez Bartłomieja Szleszyńskiego, z wykorzystaniem infrastruktury TEI Panorama, zbudowanej w Instytucie Badań Literackich PAN w trakcie projektów badawczych NPRH, a następnie rozwijanej dzięki finansowaniu infrastrukturalnemu POIR oraz KPO w ramach konsorcjum DARIAH-PL.

Informacje ogólne o archiwum

Opisywany zasób archiwalny, pozostający w posiadaniu Instytutu Badań Literackich PAN i przechowywany w toruńskiej siedzibie IBL, zawiera materiały

dokumentujące powstawanie *Słownika*. Zakres czasowy opisywanego zbioru obejmuje lata 50.–80. XX w., przy czym należy zaznaczyć, że archiwum to nigdy nie zostało w sposób profesjonalny opisane ani skatalogowane. Pewne wysiłki w tym zakresie podejmował Stanisław Buśko, ostatni etatowy pracownik toruńskiej komórki zajmującej się tworzeniem *Słownika*, jednak jego działania z racji tego, że nie był on profesjonalnym archiwistą, a dodatkowo wykonywał też inne obowiązki, pozwoliły jedynie na ogólne uporządkowanie archiwum.

Tymczasem sam kierownik toruńskiej pracowni, Konrad Górski, po wydaniu ostatniego tomu *Słownika* pisał w ten sposób do dyrekcji IBL PAN:

Pragnę również zwrócić uwagę, by przy formalnej likwidacji toruńskiej redakcji, zwłaszcza jej archiwaliów, została odpowiednio zabezpieczona kartoteka materiałowa. Zawarty w niej bowiem materiał stanowi nie tylko dokumentację do historii Słownika języka A[dama] Mickiewicza, jego podstawę źródłową, lecz zawiera również materiał wykazujący, jak powstawała ostateczna redakcja każdego poszczególnego hasła, czego dowodem są kartki z propozycją wstępnego opracowania i kartki z redakcją ostateczną [...] (K. Górski do dyrekcji PAN, 1 września 1983, archiwum SJAM).

Materiały zostały zabezpieczone na tyle dobrze, że przetrwały do dziś; wykorzystanie nowych technologii cyfrowych pozwala wydobyć je z szaf, w których pozostają zamknięte, i udostępnić szerszemu gronu odbiorców.

Prace nad *Słownikiem* prowadzone były w pracowniach należących do IBL PAN w Łodzi i w Toruniu. Kierownikiem pracowni łódzkiej był Stefan Hrabec, toruńskiej – Konrad Górski. Obaj byli też redaktorami naczelnymi *Słownika*, co powodowało pewne konflikty kompetencyjne. Tworzenie tak dużego przedsięwzięcia w ramach dwóch odrębnych jednostek, zlokalizowanych w różnych miastach, nastroczało też trudności czysto technicznych i logistycznych, związanych z ograniczeniami komunikacyjnymi i transportowymi. Ożywiona korespondencja między ośrodkami zawiera m.in. zapisy dramatycznych poszukiwań zaginionych pomiędzy pracowniami materiałów hasłowych. Znajdują się w niej też telegramy, w których formułowane są kategoryczne stanowiska wobec podejmowanych pilnie decyzji.

Oprócz pracowników etatowych w pracach nad stworzeniem *Słownika* brali też udział liczni przedstawiciele szeroko pojętego środowiska badawczego – literaturoznawcy i językoznawcy. Część z nich była członkami komitetu redakcyjnego i uczestniczyła w jego posiedzeniach, inni byli konsultantami w konkretnych przypadkach. Na kartach archiwum przewijają się najwybitniejsze nazwiska

epoki, takie jak m.in. Juliusz Kleiner, Zenon Klemensiewicz, Waław Kubacki, Maria Renata Mayenowa, Stanisław Pigoń, Kazimierz Wyka czy Czesław Zgorzelski.

Zawartość archiwum

Jako że podczas bieżących prac nad słownikiem nie prowadzono skrupulatnej archiwizacji poszczególnych dokumentów, archiwum prawdopodobnie nie jest kompletne. Niestety nie mamy dziś możliwości weryfikacji, jakiej części dokumentacji brakuje, ale zauważyć można wyrwy w obiegu korespondencji czy przedłużające się przerwy w protokołach komitetu redakcyjnego, częściowo związane z kalendarzem prac, ale miejscami wyraźny jest także brak ciągłości merytorycznej.

W archiwum istotną część zajmują protokoły posiedzeń komitetu redakcyjnego – dokumenty zawierające szczegółowy zapis problemów i dyskusji, podejmowanych przez członków komitetu. Dla przykładu opisać można wązki wątek regionalizmów. Polszczyzna Mickiewicza, ukształtowana w rodzinnym domu, w szkole nowogródzkiej i na Uniwersytecie Wileńskim, zawierała wiele elementów miejscowych. Powstawało zatem pytanie, czy powinny się one znaleźć w słowniku poety, który był mistrzem języka narodowego, a więc wspólnego, źródłowo polskiego. Ostateczną decyzję o włączeniu regionalizmów Pigoń tłumaczył leksykograficznym obowiązkiem, koniecznością zdania sprawy ze swoistych osobliwości Mickiewiczowskiego słowa:

Jest dla nas potrzebą nieodpartą – pisał – dowiedzieć się, w jakiej to mierze do odrębnego piękna szaty językowej *Pana Tadeusza* przyczyniła się polszczyzna zaścianków ziemi nowogródzkiej. Już dzisiaj uprzytamniamy to sobie z niejaką trudnością, a co dopiero będzie pojutrze! Historia nie czeka, zmiata cechy istnienia jak wiatr jesienny liście (Pigoń 1965: 140).

Inny przykład dyskusji związany jest ze wspomnianą już wcześniej zmianą tytułu planowanego słownika ze *Słownika poezji i prozy Adama Mickiewicza* na *Słownik języka Adama Mickiewicza*. Otóż według pierwotnej koncepcji *Słownik* miał się składać z dwóch części: pierwsza obejmowałaby słownictwo dzieł poetyckich, a druga – słownictwo prozy. W styczniu oraz w maju 1953 roku w Instytucie Badań Literackich PAN, sprawującym nadzór naukowy nad pracami, odbyły się zebrania z udziałem Wyki, Górskiego, Hrabca, Mayenowej, Kazimierza

Budzyka oraz Wacława Kubackiego, Marii Dłuskiej, Marii Żmigrodzkiej, Samuela Sandlera, Henryka Wolpe, podczas których zakwestionowano dotychczasowy podział *Słownika* i – po kilkumiesięcznych debatach – ustalono nową koncepcję. Wbrew stanowisku części dyskutantów (Mayenowej i Górskiego) opowiedziano się za jednolitym słownikiem, obejmującym całe słownictwo Mickiewicza, bez podziału na poezję i prozę. Zdecydowano także, że co do zasady do haseł podawane będą wszystkie, bez wyboru, cytaty¹. Warto zaznaczyć, że wątek ten, już dawno po jego rozstrzygnięciu, powraca w korespondencji i zapisach posiedzeń, zwłaszcza w gorzkich słowach Górskiego, który podkreśla, że jako redaktor naczelny zmuszony jest realizować wizję, do której nie jest do końca przekonany: „Jeżeli ktoś wykonuje jakąś pracę sam, to robi to, co sam uważa za słuszne. Jeżeli pracuje nad dziełem, którego sam dokonać nie może, to musi robić to, co uważa za niesłuszne” (protokół posiedzenia Komitetu Redakcyjnego *Słownika Mickiewiczowskiego* z dnia 20 stycznia 1961 r. w Warszawie, archiwum SJAM).

Drugim istotnym zespołem archiwaliów obejmuje korespondencję służbową i dokumenty bieżące związane z funkcjonowaniem pracowni, w szczególności dokumenty dotyczące jej założenia oraz spraw materialnych (np. opisujące proces zakupu materiałów biurowych), a także odnoszące się do pracowników, takie jak kwestie zatrudnienia, sprawy zdrowotne czy wnioski urlopowe. Można tu też znaleźć ciekawostki, jak np. listy Górskiego opisujące epidemię grypy w domu literatów w Zakopanem, gdzie przebywał na urlopie. Pojawiają się ponadto interesujące wątki związane ze sprawami materialnymi, w tym lokalowymi, ale i sprzętowymi, zakupami mebli i materiałów papierniczych, w tym dający wgląd w realia wątek nabycia maszyny do pisania.

Kolejnym istotnym zespołem są listy od prywatnych czytelników *Słownika* z komentarzami i prośbami o udzielenie szerszych informacji. Czasem zawierają bardzo osobiste wspomnienia związane z twórczością Mickiewicza. Istnienie tego – niemałego wcale – zbioru pokazuje, jak istotną rolę prace nad *Słownikiem* odgrywały także dla szerszej publiczności, zwykłych „zjadaczy chleba”, dla których problematyka związana z językiem Mickiewicza okazywała się ważna i interesująca.

Obok tego, oczywiście, znajdziemy też w archiwum listy od czytelników profesjonalnych – badaczy literatury i językoznawców, zawierające przede wszystkim prośby o dostęp do materiałów dotyczących haseł, które nie zostały jeszcze

¹ Wyjątek stanowią wyrazy formalne i inne, które przekraczają orientacyjną liczbę 300 wystąpień. W takich przypadkach cytaty podawano w wyborze, jednak wskazano lokalizację wszystkich wystąpień, także niecytowanych. Zob. *Założenia redakcyjne słownika (Słownik języka Adama Mickiewicza 1962–1983, t. 1: XVIII)*.

opracowane. Z punktu widzenia historii badań literackich z pewnością ciekawe byłoby prześledzenie, jak owe zapytania plasują się na tle ówczesnych zainteresowań badawczych oraz dorobku publikacyjnego autorów listów.

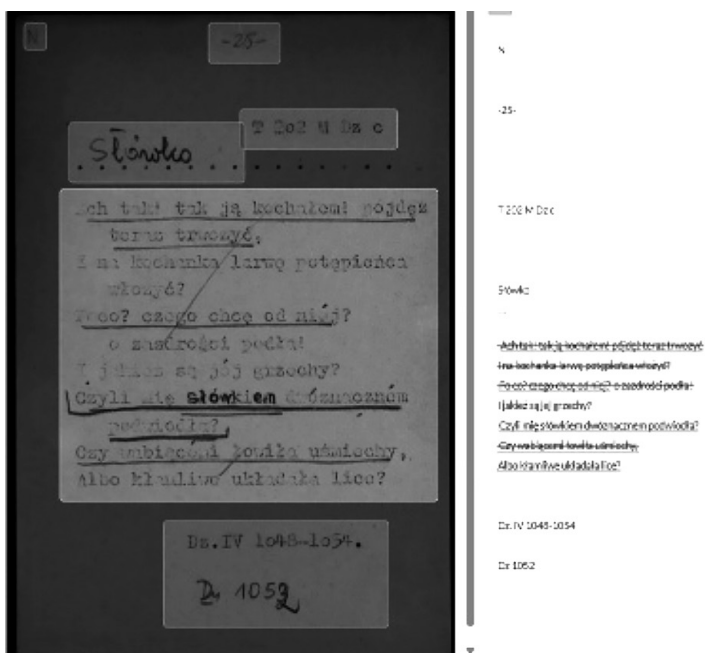
Niemałą część archiwum, acz interesującą chyba przede wszystkim dla historyków leksykografii, stanowią różnego rodzaju materiały redakcyjne i robocze. W potężnych szafach umieszczono odręcznie sporządzone fiszki, będące pierwszym ogniwem pracy nad każdym hasłem. W teczkach archiwum znajdują się wersje robocze haseł, kolejne korekty, wydruki próbne etc.

Prezentacja archiwum w ramach projektu

Obecnie prowadzone prace mają w przekroju pokazać zawartość archiwum i taki cel przyświecał autorkom wyboru materiałów do publikacji. Wśród prezentowanych materiałów znajdują się więc przykładowe dokumenty z różnych grup, odpowiednio opracowane i zakodowane w standardzie TEI² – fiszka, wybór korespondencji służbowej, protokołów zebrań komitetu redakcyjnego czy inne dokumenty, takie jak notatka sporządzona przez Konrada Górskiego podczas jednego z pierwszych posiedzeń komitetu redakcyjnego i udekorowana spektakularnymi odręcznymi rysunkami, czy instrukcja, według której sporządzono kartotekę frazeologiczną. Kolekcja składa się z następujących podkategorii: Fiszki, Dokumenty bieżące, Listy do redakcji oraz Dokumentacja powstania *Słownika*.

Do opracowania wybrano fiszkę dokumentującą prace nad hasłem „słówko”. Hasło nie należy do najliczniej reprezentowanych, mimo to na fiszkę składa się kilkadziesiąt pojedynczych kartek, z których każda zawiera jeden z elementów hasła (definicję, informację gramatyczną lub cytat z lokalizacją). Fiszka została w całości zdigitalizowana, a następnie umieszczona w narzędziu TEI Panorama, które umożliwia wyświetlenie równolegle skanu oraz transkrypcji. Ponieważ topografia kartki bywa trudno przekładalna na tekst, wykorzystano mechanizm pozwalający na połączenie lokalizacji fragmentu transkrypcji z odpowiednim miejscem wyświetlonego obok skanu (zob. Rysunek 1). W tekście oznaczono też elementy takie jak skreślenia czy różnego rodzaju dopiski oraz zakodowano informację o sposobie naniesienia danej zmiany (w tym np. informację o uwagach i poprawkach zapisanych ręcznie ołówkiem).

² Więcej na temat publikacji w standardzie TEI zob. Niciński 2019; Mędrzecka-Stefańska 2023.

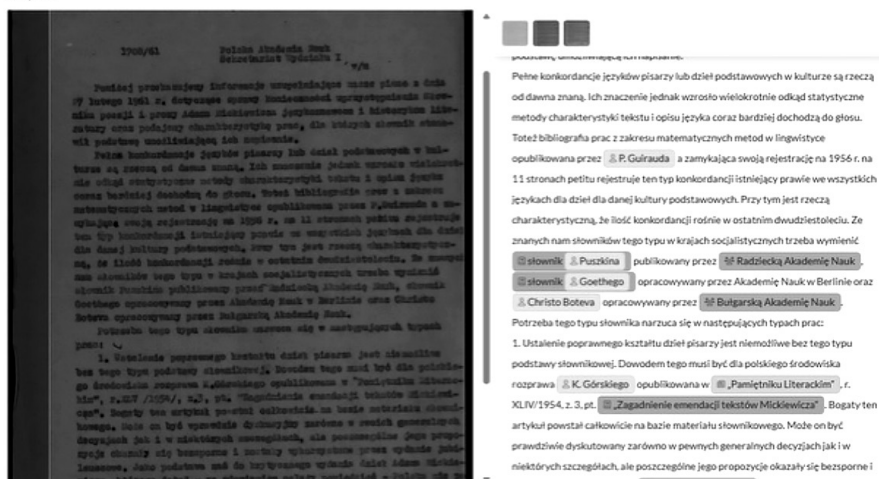

Ryc. 1. Zrzut ekranu prezentujący połączenie między skanem a tekstem edycji;
<https://tei.nlp.pl/documents/1842/versions/1914/fragments/2956/medium/1434>

W planie jest także odpowiednie oznaczenie lokalizacji cytatów, które pozwoli na odesłanie odbiorcy do bazy wiedzy, zawierającej informacje o źródle cytatu, o Adamie Mickiewiczu oraz o powiązanych osobach.

W kategorii Dokumenty bieżące znalazł się m.in. list Marii Renaty Maye-
nowej, będącej wówczas zastępcą dyrektora IBL PAN do spraw naukowych, do
Wydziału I Polskiej Akademii Nauk, napisany w maju 1961 roku, podczas starań
o uzyskanie finansowania prac nad *Słownikiem*. Pismo to zawiera rozbudowaną
argumentację, obejmującą odwołania do podobnych inicjatyw podejmowanych
w innych krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Podobnie jak w przypadku fisz-
ki, także i tutaj udostępniony zostanie skan zestawiony z opracowanym tekstem
edycji. W tekście oznaczone są tzw. *entities* 'byty' (zob. Niciński 2019). Osoby,
utwory, miejsca i instytucje opatrzone są anotacjami wyświetlanymi w formie
kolorowych prostokątów. Kolor wskazuje kategorię bytu, a kliknięcie w odpo-
wiednią anotację odsyła odbiorcę do poświęconej danej jednostce strony, gdzie
znajdują się dalsze informacje na jej temat i odesłanie do zewnętrznych baz wie-
dzy, przede wszystkim Wikipedii oraz słownika cyfrowego *Polscy pisarze i bada-
cze literatury XX i XXI wieku* (Szałagan, Szulik). Strona zawiera też odsyłacze do

16 maja 1961

Ryc. 2. Fragment opatrzonego anotacjami listu M.R. Mayenowej do Wydziału I PAN; <https://tei.nplp.pl/documents/1838/versions/1909/fragments/2923/medium/1379>

wszystkich opublikowanych na platformie TEI Panorama dokumentów, w których występuje dana osoba czy dany utwór. Pozwala to na stworzenie interesującej sieci powiązań – przykładowo, Aniela Piorunowa, zaangażowana od strony IBL PAN w organizację prac nad *Słownikiem*, była też sąsiadką Marii Dąbrowskiej, gdy ta mieszkała w Warszawie przy ul. Polnej. Piorunowa występuje więc często w publikowanej także na TEI Panorama korespondencji między Marią Dąbrowską a Anną Kowalską. Sekcja „szablony użycia” zawiera natomiast przegląd wszystkich fraz, które zostały przez edytorów cyfrowych oznaczone jako identyfikujące dany byt. Często są to różne formy nazw własnych lub pseudonimów, ale zdarzyć mogą się też określenia mniej oczywiste, co może czynić oglądanie tej sekcji szczególnie ciekawym³.

Podobnie wygląda opracowanie edytorskie tekstów z pozostałych podkategorii. Informacje biograficzne przekazywane są przede wszystkim za pomocą oznaczenia bytów, jednak możliwe jest też zamieszczenie w tekście tradycyjnego przypisu służącego do skomentowania miejsc, które nie mogą zostać zindeksowane jako dotyczące bytu określonej kategorii.

³ Przykłady interesujących obserwacji, które można poczynić na podstawie przesłanego szablonu użycia, zob. w: Mędrzecka-Stefańska 2025.

Proces przygotowywania materiałów z archiwum do publikacji w formie edycji cyfrowej stawia liczne wymagania, zbliżone do wyzwań tradycyjnego edytorstwa – takie jak konieczność przygotowania aparatu edytorskiego, odnalezienie informacji o osobach, które często nie zapisały się na kartach nauki szerzej, a jednak ich rola w tworzeniu *Słownika* była istotna i niemożliwa do pominięcia. Ten aspekt prac jest szczególnie fascynujący dla zespołu, stanowi też jedną z istotnych wartości przemawiających za publikacją choćby niewielkiego fragmentu zasobu.

Podsumowanie

Archiwum stanowi wyjątkowy zapis wysiłku całego środowiska, które – mimo różnic merytorycznych, charakterologicznych i personalnych – podjęło się ogromnego trudu opracowania całości dostępnego materiału tekstowego, stanowiącego polskojęzyczną spuściznę Adama Mickiewicza. Zachowana dokumentacja pokazuje najwybitniejszych badaczy języka i literatury, ich dyskusje i decyzje, począwszy od fundamentalnego rozstrzygnięcia, czy zasób słownictwa traktować łącznie, czy wprowadzić podział na poezję i prozę. Roztrząsane były też szczegółowe zagadnienia językoznawcze, które wciąż stanowią interesujący problem badawczy – takie jak kwestia regionalizmów w twórczości Mickiewicza czy klasyfikacja poszczególnych konstrukcji językowych.

Ale archiwum pokazuje, że rozważania merytoryczne to nie wszystko. Codziennosc tak dużego przedsięwzięcia to też sprawy bardzo przyziemne: braki kadrowe i lokalowe, trudności z zakupem podstawowego sprzętu, przytłaczająca biurokracja i realia PRL. Zarządzanie całością projektu było trudne, pracochłonne i generowało istotne napięcia i konflikty.

W gronie twórców *Słownika* znaleźli się przede wszystkim najwybitniejsi przedstawiciele swojego pokolenia badaczy, ale archiwum obejmuje również dokumenty sporządzone przez osoby dopiero zaczynające karierę naukową (jak Maria Żmigrodzka), a także przez autorów, których nazwiska nie zyskały szerszej rozpoznawalności. Ten element klimatu prac nad *Słownikiem* także chcielibyśmy zachować.

Bibliografia

- Budkowska J., 1970, *Słownik rymów Adama Mickiewicza*, Wrocław.
- Mędrzecka-Stefańska A., 2023, *Między korpusem a edycją cyfrową – na przykładzie projektu „Korpus Czterech Wieszczów”*, „Sztuka Edycji” 23, s. 113–120.
- Mędrzecka-Stefańska A., 2025, *Od edycji papierowej do edycji cyfrowej – na przykładzie powieści „Na prowincji” Elizy Orzeszkowej*, „Sztuka Edycji” 2, s. 79–89, <https://doi.org/10.12775/SE.2025.0029>.
- Niciński K., 2019, *Obecność przypisu w edycji cyfrowej – rekonesans*, „Napis” 25, s. 196–208.
- Nowak Z., 1965, „Słownik języka Adama Mickiewicza”, t. 1 (A–Ć), „Pamiętnik Literacki” 2, s. 598–612.
- Pigoń S., 1962, *Dzieje pomysłu i realizacji „Słownika języka Adama Mickiewicza”*, w: *Słownik języka Adama Mickiewicza*, red. K. Górski, S. Hrabec, t. 1, Wrocław, s. VII–XI.
- Pigoń S., 1965, *Na marginesie Słownika Mickiewiczowskiego*, „Język Polski” 3, s. 140.
- Słownik języka Adama Mickiewicza, 1962–1983*, red. K. Górski, S. Hrabec, Wrocław.
- Szałagan A., Szulik W., <https://pisarzeibadacze.ibl.edu.pl/> [baza powstała na podstawie słowników *Polscy pisarze i badacze literatury XX i XXI wieku* (t. 1–3, wyd. 2011–2016) oraz *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury* (t. 1–10, wyd. 1994–2007; data dostępu: 15.09.2025)].

Abstract

The archive of the dictionary of Adam Mickiewicz’s language

The Archive of the *Dictionary of Adam Mickiewicz’s Language* (Słownik języka Adama Mickiewicza) is a unique collection of documents created during the compilation of a monumental lexicon of the poet’s works, undertaken between the 1950s and 1980s at the Institute of Literary Research of the Polish Academy of Sciences. The materials include committee minutes, correspondence, index cards, draft entries, and private letters from readers. The archive documents not only scholarly debates – such as discussions on the role of regionalisms in Mickiewicz’s Polish or the decision to combine prose and poetry into a single dictionary – but also the everyday organisational and material struggles faced in the realities of communist Poland. Among the contributors were leading scholars such as Konrad Górski, Stefan Hrabec, Maria Renata Mayenowa, and Stanisław Pigoń, as well as younger researchers at the beginning of their academic careers. Today, as part of the *Archives of the Humanities* project – under the framework of the National Recovery Plan and the DARIAH-PL consortium – selected materials are being digitised and published in TEI format on the TEI Panorama platform. The pilot edition seeks to highlight the richness and scholarly value of the archive, while providing broad access to documentation that is both a source of insight into Mickiewicz’s language and a testament to the collective effort of the Polish humanities community.

Keywords: Adam Mickiewicz, archives, dictionary, DARIAH-PL, idiolect
